

ԿՐՕՆԱ – ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՔՐԻՍՏՈՆԵՈԻԹԻԻՆ ԵՒ ՅԵԼԼԵՆԻԶՄ

Ե.

Ասիկա յստակ կերպով ցոյց կու տան հայրաբանական շրջանը ներկայացնող մեր մեծագործիւնները: Նախորդ երկու ուսումնասիրութեանց եզրակացութիւնը ասոնք կը պարտադրեն մեզի: Կարելի է ըսել որ քրիստոնէական իմաստասիրութեան տեսակէտէ՝ երկու պարագաները զորս կ'ուսումնասիրենք առանձնաշնորհեալ պարագաներ կը ներկայացնեն: Անոնք կը վերաբերին Եկեղեցւոյ երկու մեծագոյն վարդապետներուն՝ Օգոստինոսի եւ Աֆուինացիի:

Արդ, եթէ Ս. Թովմաս Աֆուինացի Արիստոտէլեան է, Ս. Օգոստինոս՝ Նոր-Պլատոնական, մենք բերեալ պիտի կարենանք ճշդել թէ ի՞նչ իմաստով եւ մինչեւ ո՞ր աստիճան այս որակումները անոնց կը պատշաճին: Հոս խնդիրը կը բարդանայ եզակի տարաբանութեամբ (paradox) մը, որովհետեւ, հակառակ անոր որ ո՛չ Արիստոտէլ ստեղծագործութեան հարցին մէջ, ոչ ալ Պլոտին չարի, նախախնամութեան եւ տիեզերքի ծագման հարցին մէջ չեն յաջողած ընդունելի լուծումներ բերել քրիստոնէական մտածման, Աֆուինացի ինքզինքն Արիստոտէլեան կը հռչակէ, Օգոստինոս՝ Պլոտինական, իրենց վարդապետութեան զարգացման մէջ: Եթէ երբեք յունական մտածման ազդեցութիւնը կրցաւ ներգործել քրիստոնեայ խորհողներու վրայ, մինչեւ իսկ վտանգելով՝ զանոնք ուղղելով քրիստոնէական պահանջներուն հետ գէշ համաձայնուած լուծումներուն, քրիստոնէական հաւատքի օտար իմաստաւորներու ծայրայեղ վստահութեամբ, այս կարգի

երկու պարագաներու ներկայութեան ենք:

Արդ՝ ի՞նչ կը տեսնենք. ըլլայ Աֆուինացի եւ ըլլայ Օգոստինոս հեքիմոս իմաստաւորներէ բազմաթիւ ատաղձներ փոխառնելով, կը կառուցանեն ճոր շէնք մը, ուր հաւատքի տուեալները կը պահեն բացարձակ արժէք եւ կանոն: Ապէլարի յայտարարութիւնը, հակառակ որ շատերու կողմէ գէշ կիրարկուած է, կը վերաբերի յունական իմաստասիրութեան դերին՝ քրիստոնէական խորհողութեան մէջ. «Զեմուգեր որ իմաստասիրութիւնը զիս առաջնորդէ Պօղոսի դէմ քմբոստութեան: Զեմուգեր որ Արիստոտէլի վարդապետութիւնը զիս առաջնորդէ Քրիստոսէ անջատուելու: Վաւեզի երկինքի տակ ուրիշ անուն չկայ, ուր փնտռեմ իմ փրկութիւնս»: Այս յայտարարութիւնը կատարելապէս կ'արտայայտէ Աֆուինացիի եւ Օգոստինոսի դիրքը. ինչպէս նաեւ ամբողջ քրիստոնէական աւանդութեան կեցումները: Օգոստինոս իր «Խոստովանաբանութեան» մէջ կ'ըսէ թէ իմաստասիրութեան նկատմամբ իր ունեցած խանդավառութեան ամենէն տաք շրջանին՝ Կրկերոնի «Hortensius»-ի ընթերցման ատեն չէր գիտեր տակաւին Առաքեալին խօսքերը. «Զգոյշ լեռուք՝ մի՛ ոք իցէ որ գձեզ կողոպտիցէ ճարտարաբանութեամբ եւ սնոսի խաբէութեամբ, որք ըստ մարդկան աւանդութեան եւ ըստ տարերց աշխարհիս, եւ ոչ ըստ Յիսուսի Քրիստոսի. Զի ի նմա քնակէ ամենայն լրումն Աստուածութեանն մարմնապէս» (Կող. Բ. 8-10): Աւելի ուշ այս խօսքերը պիտի փանդակէր իր սրտին վրայ՝ իբրեւ իր հաւատքին կանոնը: Բայց այս շրջանին իսկ, կ'աւելցնէ ան, Կիկերոնեան մտածման հանդէպ իր ունեցած խան-

դավառութիւնը կը պահէր Քրիստոսի ան-
ւան բացակայութեամբ: Երբ ան նանչցաւ
«Պղատոնականներու Գիրքերը», կարծեց
հոն գտած ըլլալ, երէ ոչ յստակ եզրերով՝
գոնէ այն ձեւով, որով քրիստոնէական
մտածումը տակաւին կրնար պարծենալ՝
աստուածային Բանի (Logos) ըմբռնումը:
բայց միշտ Քրիստոսի անուան բացակա-
յութիւնն էր որ մեծապէս կը նուազեցնէր
իր խանդավառութիւնը եւ վստահութիւնը:
Ուրեմն Օգոստինոս Քրիստոսի եւ անոր
վարդապետութեան յարաբերութեամբ է
որ ճիգ կ'ընէր դատելու Պղատոնական ի-
մաստասիրութիւնը, եւ ինչ որ փոխ կ'առ-
նէր անկէ կը պատշաճեցնէր քրիստոնէական
մտածումին: Այս է այն դիրքը, զոր Օգոս-
տինոս կատարեալ գիտակցութեամբ եւ բա-
ցայայտ կերպով որդեգրեց իր դարձէն յե-
տոյ եւ նոյնիսկ իր մկրտութենէն առաջ,
ինչպէս կը վկայէ իր «*Contra Academicos*»-էն հատուած մը: Հոն ան կը գատո-
րոշէ հաւատքը որ կը հրամայէ, եւ բանա-
կանութիւնը որ կը փնտռէ իրեն յատուկ մի-
ջոցներով: Բայց հաւատքի լոյսին եւ հսկո-
ղութեան ներքեւ աւելի խոր կերպով քա-
փանցելու հարցերու սրտին, զոր բնու-
թիւնը եւ յայտնութիւնը յառաջ կը բերեն:
«Մենք», կ'ըսէ ան, «երկու գործիքներ ու-
նինք նախապէս համար. հեղինակութիւնը
եւ բանականութիւնը: Արդ՝ ես ամուր վըս-
տահութիւն ունիմ, ես պիտի չբաժնուիմ
Քրիստոսի հեղինակութենէն, վասնզի չեմ
գտներ մէկը որ զինք անդրանցնէ: Երբ
կարգը գայ այնպիսի խնդիրներու, որոնք
նկուին բանականութեան մը ճիգերը կը պա-
հանջեն, ես այն զգացումը ունիմ որ ինչ որ
ճիշդ է կը փափաքիմ ծայրայեղ խանդա-
վառութեամբ մը. գայն ճանչնալ ոչ միայն
հաւատքով, այլ նաեւ իմացականութեամբ:
Եւ այս կարգի խնդիրներուն մէջ ես վըս-
տահութիւն ունիմ Պղատոնականներու մօտ
գտնելու վարդապետութիւններ, որոնք չեն
հակասեր մեր խորհուրդներուն»:

Նոյն բանը Աֆուինացիի համար: Ան
կ'իւրացնէ Օգոստինոսի յայտարարու-
թիւնը հեքսանոս վարդապետութիւններու

օգտագործման համար. առնել հեքսանոս ի-
մաստութենէն այն բալսը որոնք հաւատքի
հակառակ չեն՝ քրիստոնէական ճշմարտու-
թիւնը եւ գանձը անոնցմով նոխացնելու:
Երէ ան Արիստոտէլի հանդէպ իր ունեցած
բարեացականութիւնը ծայրայեղութեան կը
տանի, երէ վեհանձնօրէն Արիստոտէլի կը
վերագրէ ճշմարտութիւններ՝ որոնք իրա-
կանութեան մէջ օտար են անոր մտածման,
ասիկա կուրօրէն չէ, ինչպէս կ'ըսուի, ոչ
ալ պէտք է վերագրել քննական եւ պատ-
մական զգայարանքի բացակայութեան.
այլ՝ իր գլխաւոր մտահոգութիւնն է Արիս-
տոտէլը կարելի չափով քրիստոնէական
մտածման մօտեցնելով՝ աւելի դիւրացնել
անոր տեսութեանց իւրացումը: Իր յարա-
տեւ ճիգն է Արիստոտէլը ձերբազատել
հաւաստուածեան ուղղութիւններէ, որոնց
կապած էր Արաք մտածումը՝ Նոր-Պղատո-
նական տեսութիւններու ազդեցութեան
տակ, որոնք շփոթած էին յայն իմաստասէ-
րին մտածման հետ՝ անոր վերագրելով
«Արիստոտէլի Աստուածաբանութիւնը» ան-
վաւեր գործը: Այս ճիգը չի նշանակեր Աֆ-
ւինացիի ենթարկումը Արիստոտէլի, այլ
աւելին՝ Արիստոտէլի ենթարկումը քրիս-
տոնէական մտածման: Երբ Աֆուինացի իր
վարպետին կու տայ պատկեր մը (ինչպէս
Օգոստինոս Պղոտինի) զոր պատմութիւնը
առանց վերապահութեան չի կրնար հաստա-
տել, ասիկա բնական արդիւնքն է իրենց
քրիստոնէական մտահոգութեանց:

Այսպէս ուրեմն, երկու պարագաներուն
ալ՝ Օգոստինոսի եւ Աֆուինացիի, յունա-
կան իմաստասիրութիւնը ուրիշ դեր չունի՝
երէ ոչ ատաղձներ հայրայրել, զորս քր-
իստոնէական մտածումը կ'օգտագործէ ի
նպաստ իր պահանջներուն:

2.

Սակայն այս հանգիստութիւնները փըր-
կըւած ըլլալով՝ Օգոստինոսի եւ Աֆուինա-
ցիի միջեւ տարբերութիւնները բազմաթի-
ւ են, ինչպէս մէկ կողմէն Պղատոնի եւ Պղո-
տինի միջեւ տարբերութիւնները բազմա-
թիւ են, եւ միւս կողմէն՝ այս երկու իմաս-

տասերներու եւ Արիստոտէլի միջեւ բազմաթիւ են տարբերութիւնները:

Մինչեւ կապաղովկեան Հայրեր Պատմունքն է որ օգտագործուած է քրիստոնէական աստուածաբանութեան կողմէ, հակառակ որ Գնատիկեան Արեւելեան մտածումներ պարտադրած ըլլան կարգ մը համաստուածեան մեկնութիւններ, որոնք պիտի յաղթանակէին եւ պիտի աւարտէին Պոլսոյնեան Նոր-Պատմականութեան մէջ: Կապաղովկեան Հայրերով եւ մանաւանդ Օգոստինոսով Նոր-Պատմականութիւնն է որ կու գայ առաջին աստիճանի վրայ: Եւ ամբողջ այս շրջանին մինչեւ Միջին Դար Արիստոտէլ գրեթէ ամբողջութեամբ անտեսուած է քրիստոնէական խորհրդարանական կողմէ: Այս ընտրութեան եւ անտեսումին շարժառիթները զգալի են, եւ Ս. Օգոստինոս զանազան կը յայտարարէ կատարեալ յետապնդութեամբ. «Թէ ինչո՞ւ մենք կը նայուրքեմք Պատմականները», կը գրէ ան, «պատճառը այն է որ մինչդեռ միւս իմաստասերները իրենց տաղանդը գործածած են փնտելու իրերու պատճառները, որոշելու գիտութեան ընթացքը եւ ապրելու կերպը (Օգոստինոս ասոնց մէջ կը դասէ Բնագէտները, Արիստոտէլը եւ Ստոյիկեանները), Պատմականները հանչեցան զԱստուած եւ գտան թէ ո՛ր կը գտնուի տիեզերքի պատճառը, լայսը որ կը հանչեն նշմարտութիւնը եւ ազդիւրը որմէ կարելի է ըմպել՝ յագեցնելու երջանկութեան մեր ծառար: Այսպէս ուրեմն՝ Պատմականները եւ հետեւեալ այն բոլոր իմաստասերները որոնք համաձայն են անոնց հետ, համաձայն են մեզի»: Քիչ մը անդին՝ Օգոստինոս կը ընդդրծէ որ իր «բնական աստուածաբանութեամբ» է որ Պատմունքն կը մօտենայ քրիստոնէականութեան եւ անոնց կողմէ արժանի կ'ըլլայ յատուկ ուշադրութեան: Այդպէս, Պատմական վարդապետութիւնները աւելի «աստուածաբանական» են քան Արիստոտէլինը, ուր «բնական իմաստասիրութիւնը» այնքան լայն եւ գրեթէ ամբողջական տեղ մը կը զբաւէ: Խորհրդանշական այն ժէսթերը, զորս Ռաֆայէլ կու տայ Պր-

դատոնի եւ Արիստոտէլի իր «Աքէնֆի Դըպրոց»ին մէջ, կը յատկանշեն այս տարբերութիւնները: Այն շրջանին, երբ վարդապետական բանաձեւումներու զարգացումը և աստուածաբանական դրութեանականացումները առաջնակարգ տեղ կը զբաւէին, քրիստոնէական մտածումը պիտի գտնէր աւելի նպաստաւոր աջակցութիւն մը Պատմական վարդապետութիւններու մէջ, որոնք այնքան մտահոգուած էին ծագման հարցերով խորապէս քափանցուած կրօնական ոգիով, մինչդեռ Արիստոտէլ կը սահմանափակուէր իրականութեան մեքսիկական կարգաւորութեամբ:

Ահա ինչպէս կարգ մը պատճառներով, զորս չէ բացատրած, բայց որոնք կարելի է երեւան հանել իր գործէն, կը յեղաշրջէ այս կացութիւնը եւ լքելով Օգոստինոսն եւ Նոր-Պատմական հոսանքը, կը հակի Արիստոտէլի, ձեռք կ'առնէ իւրացման անսահման գործ մը եւ քանի մը տարիներու ընթացքին հրաշալի աշխատանքով զայն իր վախճանին կը հասցնէ:

Արդ՝ նոյնիսկ ենթադրենք թէ Ահա ինչպէս այս ընտրութեան պատճառները սկիզբէն կատարելապէս չեն սահմանուած իր մտքին մէջ, որովհետեւ «Նախադասութիւններ»ու գիրքը կարգ մը շփոթներ ունի, այնպէս կը թուի թէ անիկա ունեցաւ այն զգացումը թէ առաւելութիւնը որ իրեն կը բերէր Արիստոտէլ՝ կը նոյնանար այն անբարարարութիւններուն հետ, որոնց համար հինները զինք կը մեղադրէին: Բնապաշտ, ան ձեռով մը ազատ դաշտ կը քողար քրիստոնէական աստուածաբանութեան համար, մինչդեռ Պատմական վարդապետութիւնները, որոնք կու գային Արաքներու միջոցաւ Լատին Արեւմուտքին՝ տնորոշ աստուածաբանութեան մը հետ կարգ մը կէտերու մէջ հակառակ էին քրիստոնէական վարդապետութեան:

Այս վտանգը գոյութիւն չունէր, կամ առնուազն նուազագոյն աստիճանով միայն գոյութիւն ունէր Արիստոտէլով՝ այնքան նուազ «աստուածաբան»: Այս է որ ցոյց կու տայ Տերտուլիանոսի փաստարկու-

քիւնը փիլիսոփայութեան դէմ: Ան յառաջ կը բերէ որոշ վտանգները Պղատոնի և միւս իմաստասէրներուն: Հերետիկոսներու մասին խօսելով, ան կը գրէ. «Անոնք մարդերու եւ դեւերու վարդապետութիւններ են, ծնած աշխարհիկ իմաստութեան ոգիէն՝ ականջներու փերութեամբ համար: Տէրը այս իմաստութիւնը յիմարութիւն նկատեց եւ ընտրեց ինչ որ յիմարութիւն է ըստ աշխարհի, խայտառակելու նոյնիման աշխարհի իմաստասիրութիւնը: Որովհետեւ իմաստասիրութիւնն է որ իր նիւթը կը հայրապրէ աշխարհիկ իմաստութեան, ըլլալով յանգուզման մեկնիչը աստուածային բնութեան եւ աստուածային ծրագիրներու: Մէկ խօսքով, հերետիկոսութիւնները իրենց գէնները կը ստանան իմաստասիրութենէն: Ասկէ՝ վաղեմութեան մօտ էոնները եւ չեմ գիտեր ինչ անհուն քիւնը եւ մարդկային երբորդութիւնը. ան Պղատոնի աշակերտն էր: Անկէ՝ Մարկիոնի աստուածը աւելի նախընտրելի է, որովհետեւ հանգիստ կը պահէ: Մարկիոն Ստոյիկեանցէնէն կու գար: Ըսել քէ հոգին եճքակայ է մահուան, եպիկուրեաններ չէին դադրիր զայն կրկնելէ: Ուրաքալու համար մարմնի յարութիւնը՝ կը սպառնան իմաստասէրներու դասերուն մէջ: Հոն ուր նիւթը հաւասար նկատուած է Աստուծոյ, Զեմոնի վարդապետութիւնն է: Հոն ուր կը խօսուի հրեղէն աստուծոյ մը մասին, Հերակլիտէս կը միջամտէ»: Բայց երբ Արիստոտէլի մասին խօսք կ'ըլլայ, Տերտուղիանոսի մեղադրանքը այնքան անորոշ կը մնայ, որ բնաւ տարողութիւն չունի, հակառակ անոր որ մեղադրանքը չի պակսիր իր ուժգնութենէն. «Ողորմելի Արիստոտէլ որ անոնց ուսուցած է տիպէքսիքը, հաւասարապէս նարտար կառուցանելու եւ տապալելու մէջ, խուսափող իր նախադասութեանց մէջ, ծայրայեղ իր ենթադրութեանց մէջ, իր տրամաբանութեանց մէջ ո՛չ նկուն, տաժանելի պայքար՝ որ ինքն իրեն կը ստեղծէ, դժուարութիւններ եւ ամէն ինչ հարցականի առջեւ այն վախով՝ որ ոչ մէկ բան խորապէս կը ներկայացնէ»:

Կարեւոր մասով մը կարելի է հաստատել ինչ որ Petou կը գրէ Պղատոնականներու մասին, առանց համաձայն ըլլալու Արիստոտէլի իր ֆնադատութեան. «Անոնք որոնք հին հերետիկոսներու դէմ եղած են, յաճախ բողոքած են որ հաւատքի ամբողջականութիւնը եւ մարութիւնը խաթարուած են անոնց կողմէ՝ որոնք իմաստասիրական դպրոցներու մէջ պատրաստուած ըլլալով, հոն ներմուծեցին ներքաբանութիւններ եւ նկունութիւններ, որոնք սովորական էին իրենց: Նոյն մեղադրանքը աստուածաբանութեան համար, որ կը բխի հաւատքէն. ընդհանուր դժգոհութիւնը այն է քէ գրեթէ բոլոր հին հերետիկոսութիւնները Պղատոնականներու մօտ կը գտնուին: Արդարեւ իրականութիւնը ինք կը խօսուի պատմութիւնը բոլոր հերետիկոսութիւններու որոնք ծնած են առաջին երեք դարերուն, յատկապէս կը վկայեն քէ Մէմոնականները, վաղեմութեանականները, Մարկիոնականները, Մանիքեականները և միւսները առաջնորդուած չէին ուրիշ բանով՝ երբ ոչ Պղատոնի պարզաբանութիւններով եւ այս ձեւով յառաջ բերին իրենց հրեշտային վարդապետութիւնները, անպատուաբեր՝ քրիստոնեայ անունին»: Մեղադրանքը չափազանցեալ պիտի ըլլար երբ ան նկատուին նախ Պղատոնի իմաստասիրութիւնը: Եղած մեղադրանքը կը պահէ իր նշմարտութիւնը՝ երբ «Պղատոնական իմաստասիրութիւն» ըսելով կը հասկնայ Գրնոստիկեան եւ Նոր-Պղատոնական դրութիւններու ամբողջութիւնը, որուն տարբերէն մին միայն կը կազմէր Պղատոնի վարդապետութիւնը եւ ան ալ՝ ո՛չ միշտ ամենէն կարեւորը:

Բայց երբ Petou կը յաւակնի հին իմաստասէրներու իր մեղադրանքին մէջ մտցնել նաեւ Արիստոտէլը, դժուար է անոր հետեւիլ՝ որովհետեւ ան ձեռք կ'առնէ միայն Տերտուղիանոսի մեղադրանքները, առանց զանոնք աւելի պատճառաբանելու: Արդարեւ, մեղադրանքը գոր ան կ'ընէ Արիստոտէլի, այն է որ այս վերջինը հերետիկոսութիւններ յարուցած է տիպէքսիքի ներ-

քիւնը փիլիսոփայութեան դէմ: Ան յառաջ կը բերէ որոշ վտանգները Պղատոնի և միւս իմաստասէրներուն: Հերետիկոսներու մասին խօսելով, ան կը գրէ. «Առնի մարդերու եւ դեւերու վարդապետութիւններ են, ծնած աշխարհիկ իմաստութեան ոգիէն՝ ականջներու ճերմութեամբ համար: Տէրը այս իմաստութիւնը յիմարութիւն ներկայեց եւ ընտրեց ինչ որ յիմարութիւն է ըստ աշխարհի, խայտառակելու նշանակեց աշխարհի իմաստասիրութիւնը: Որովհետեւ իմաստասիրութիւնն է որ իր նիւրը կը հայր-այրէ աշխարհիկ իմաստութեան, ըլլալով յանգուգն մեկնիչը աստուածային բնութեան եւ աստուածային ծրագիրներու: Մէկ խօսքով, հերետիկոսութիւնները իրենց զէնքերը կը ստանան իմաստասիրութենէն: Ասկէ՝ Վաղեստիանոսի մօտ էռնները եւ չեմ գիտեր ի՞նչ անհուն քիւնք եւ մարդկային երբորդութիւնը. ան Պղատոնի աշակերտն էր: Անկէ՝ Մարկիոնի աստուածը աւելի նախընտրելի է, որովհետեւ հանգիստ կը պահէ: Մարկիոն Ստոյիկեաններէն կու գար: Ըսել թէ հոգին եճքակայ է մահուան, եպիկուրեաններ չէին դադրիր զայն կրկնել: Ուրանալու համար մարմնի յարութիւնը՝ կը սպառին իմաստասէրներու դասերուն մէջ: Հոն ուր նիւրը հասարակատեմ է Աստուծոյ, Զեմոնի վարդապետութիւնն է: Հոն ուր կը խօսուի հրեղէն աստուծոյ մը մասին, Հերակլիտոս կը միջամտէ»: Բայց երբ Արիստոտելի մասին խօսք կ'ըլլայ, Տերտուլիանոսի մեղադրանքը այնքան անորոշ կը մնայ, որ բնաւ տարողութիւն չունի, հակառակ անոր որ մեղադրանքը չի պակսիր իր ուժգնութենէն. «Ողորմելի Արիստոտել որ անոնց ուսուցած է տիպէքիֆը, հաւասարապէս նարտար կառուցանելու եւ տապալելու մէջ խուսափող իր նախադասութեանց մէջ, ծայրայեղ իր եճքադրութեանց մէջ, իր տրամաբանութեանց մէջ ո՛չ նկուն, տաժանելի պայքար՝ որ ինքն իրեն կը ստեղծէ, դժուարութիւններ եւ ամէն ինչ հարցականի առջեւ այն վախով՝ որ ոչ մէկ բան խորապէս կը ներկայացնէ»:

Կարեւոր մասով մը կարելի է հաստատել ինչ որ Petou կը գրէ Պղատոնականներու մասին, առանց համաձայն ըլլալու Արիստոտելի իր քննադատութեան. «Անոնք որոնք հին հերետիկոսներու դէմ եղած են, յաճախ բողոքած են որ հաւատքի ամբողջականութիւնը եւ մաքրութիւնը խաթարած են անոնց կողմէ՝ որոնք իմաստասիրական դպրոցներու մէջ պատրաստուած ըլլալով, հոն ներմուծեցին նորաբանութիւններ եւ նկունութիւններ, որոնք սովորական էին իրենց: Նոյն մեղադրանքը աստուածաբանութեան համար, որ կը բխի հաւատքէն. ընդհանուր դժգոհութիւնը այն է թէ գրեթէ բոլոր հին հերետիկոսութիւնները Պղատոնականներու մօտ կը գտնուին: Արդարեւ իրականութիւնը ինք կը խօսար եւ պատմութիւնը բոլոր հերետիկոսութիւններու որոնք ծնած են առաջին երեք դարերուն, յստակօրէն կը վկայեն թէ Մէմոնականները, Վաղեստիանոսականները, Մարկիոնականները, Մանիքեականները և միւսները առաջնորդուած չէին ուրիշ բանով՝ եթէ ոչ Պղատոնի պարզաբանութիւններով եւ այս ձեւով յառաջ բերին իրենց հրեշտային վարդապետութիւնները, անպատուաբեր՝ բրիստոնեայ անունին»: Մեղադրանքը չափազանցեալ պիտի ըլլար եթէ ան նկատուէր նոյննապէս միայն Պղատոնի իմաստասիրութիւնը: Եղած մեղադրանքը կը պահէ իր նշմարտութիւնը՝ եթէ «Պղատոնական իմաստասիրութիւն» ըսելով կը հասկնայ Գրեմատիկեան եւ Նոր-Պղատոնական դրութիւններու ամբողջութիւնը, որուն տարրերէն մին միայն կը կազմէր Պղատոնի վարդապետութիւնը եւ ան ալ՝ ո՛չ միշտ ամենէն կարեւորը:

Բայց երբ Petou կը յաւակնի հին իմաստասէրներու իր մեղադրանքին մէջ մտցնել նաեւ Արիստոտելը, դժուար է անոր հետեւիլ՝ որովհետեւ ան ձեռք կ'առնէ միայն Տերտուլիանոսի մեղադրանքները, առանց գտնուի աւելի պատճառաբանելու: Արդարեւ, մեղադրանքը գոր ան կ'ընէ Արիստոտելի, այն է որ այս վերջինը հերետիկոսութիւններ յարուցած է տիպէքիֆի նոր-

եւ անոնց միջեւ, զորս հիմները Աշակերտներ կ'անուանէին: Պղատուն անորոշ եւ երեւում է: Երբ տիեզերքի ծագման մասին կը խօսի, «Տիմէոս»-ի մէջ կը յայտարարէ թէ նպատակ չունի մեզի տալու «իր բոլոր կէտերով իրարու կապակից եւ վերջնական ճշգրտութեամբ տրամախոհութիւններ», ինչ որ թոյլ տուաւ իր վարդապետութիւնը իրարմէ շատ տարբեր իմաստներով առնել, եւ իր աշակերտները, քրիստոնեաներն ալ հաշուելով, սխալ չըբին: Միւս կողմէ, ան ոչ միայն չկրցաւ հակադրուիլ քրիստոնէութեան, այլ իր «Բնական աստուածաբանութեան» քեզերը, հոգիի անմահութեան իր վարդապետութիւնը, բարիին եւ զեղեցիկին նկատմամբ իր ունեցած սեփական կիբքը, վերջապէս իր հոգեպաշտութիւնը արդար իրաւունքով մը կ'անցնէին քրիստոնէական մտածման մէջ: Հինքը բացատրելու համար այս սեփական համաձայնութիւնը, երբեմն ընդունած էին որ Պղատուն իր նամբարդութեանց ընթացքին նանչեցած կրնար ըլլալ սրբազան մատենները: Իր «Յաղագս Քաղաքին Աստուծոյ» գործին մէջ Օգոստինոս նոյնիսկ նիւթ կ'ընէ այն ենթադրութիւնը՝ թէ Պղատուն Երեմիայի հետ յարաբերութեան մէջ մտած էր: Իր «Retractions»-ներուն մէջ կը խոստովանի որ այսպիսի ենթադրութիւն մը ժամանակագրական սխալ մըն է՝ Պղատուն Երեմիայէն վերջ ապրած ըլլալուն համար: Ամէն պարագայի տակ, կ'աւելցնէ ան, կարելի է ընդունիլ որ ուղղակի կամ անուղղակի կերպով Պղատուն սրբազան մատեններու վարդապետութեան նանաչողութիւնը ունեցած կրնայ ըլլալ բանականութեան իրաւացի կիրարկութեամբ, եւ ըստ Ս. Պօղոսի (Հռովմ. Ա. 19-20) խօսքերուն՝ Աստուծոյ անտեսանելի բաները ստեղծուած բաներու միջոցաւ կը տեսնուին:

Անկասկած՝ այսօր սեփական ճշմարտութեանց բովն ի վեր, ինչպէս կը խոստովանի Ս. Օգոստինոս, Պղատունի մօտ կը հանդիպինք մեծ սխալներու: Հափազանք թոյլտուութիւն բազմաստուածութեան նկատմամբ, հափազանց նպատարաւոր կեց-

ւածք հոգեփոխութեան նկատմամբ: Սակայն ըլլա՛յ բազմաստուածութիւնը, ըլլա՛յ հոգեփոխութիւնը առաջին աստիճանի վրայ չեն գտնուիր: Հոն ճշմարտութիւնը աւելի փայլ ունի քան սուտը:

Նոյն բանը կարելի չէ ըսել սակայն Պղատունի «աշակերտներ»ուն համար: Քրիստոնէական առաջին դարերուն ստոնք գլխաւորաբար Պղոտին եւ Գնոստիկեաններն են: Արդ, Գնոստիկութիւնը արտառոց համաձուլում մըն է արեւելեան դիցաբանութեան, Պղատունականութեան եւ քրիստոնէութեան: Գալով Պղոտինեան մտածմանց ան կարգ մը հիմնական կէտերու մէջ սխալեմաքիլ կերպով եւ գիտակցաբար քրիստոնէական հաւատալիքներու քշումի է: Մէկ խօսքով՝ Պղոտինի իմաստասիրութիւնը վարդապետական համաստուածութիւն մըն է: Ճիշդ է որ այս նկատողութիւնը, զոր կը պարտադրէ մեզի Պղոտինեան սխալեման առարկայական ուսումնասիրութիւնը անհասկնալի կը դարձնէ այն բարձր վարկը, զոր Պղոտին ունէր Միջին Դարուն կամ ունէին առնուազն Նոր-Պղատունականները: Սակայն, առաջին նկատողութիւն մը իսկ կը պարզաբանէ հարցը: Նոր-Պղատունականութիւնը որ կը ներգործէ յետ-Օգոստինեան քրիստոնէական մտածման վրայ՝ Օգոստինոսականութիւնն է, ինչպէս նաեւ կեղծ-Դիոնիսիոս Արիսպագացիի վարդապետութիւնը, այսինքն Պղոտինականութիւն մը հաշտեցուած քրիստոնէական մտածման պահանջներուն: Ժ. դարուն արաբական Նոր-Պղատունականութիւնը Alfarabi-ի եւ Ավիսենայի քարգմանութեանց միջոցաւ մուտք կը գտնէ ժամանակի քրիստոնէական առօրեայ մտածողութեանց մէջ, նոր պատշաճեցման ենթադրելով՝ այս վարդապետութիւնները յարմարեցնելու Օգոստինոսականութեան կամ կեղծ - Դիոնիսիոսի վարդապետութեան հետ: այնպէս որ Gundissalinus-ով եւ Liber Avicenne-ի գիրքին հեղինակով Նոր-Պղատունականութիւնը որ պիտի մատուցուի դարձեալ քրիստոնէական մտածողութեան՝ անկասկած որ նիւթականօրէն Ավիսենայի

վարդապետութիւնն է՝ բայց նաեւ կարեւոր մասով՝ Օգոստինեան Նոր-Պղատնակաւորութիւնը։ Աւելի ճիշդ՝ Օգոստինեանութիւնը պիտի փորձէ Ալիսենայեան *cadre*-ի մէջ աւելի։ Երբ Ալիսենայեան բխման վարդապետութեանց մասին կը խօսուի, *Liber Avicenne* գրքի հեղինակը կը դիմէ կեղծ-Գիտնիստի եւ Սօբէրիմէնի։ Եւ որ տալու համար ֆրիստոնէական ձեւ մը։ Բայց ի՞նչ է այս պատշաճեցումներու հիգիւսն իմաստը, որքան ալ ձախող եղած ըլլան անոնք, երբ ոչ՝ հակառակ Ալիսենայականներու բոլոր նկատման, աւելի Օգոստինեան եւ ֆրիստոնէական Նոր-Պղատնակաւորութիւնը իբրեւ կանոն եւ չափանիշ կը ծառայէ։

«Արիստոտէլի Աստուածաբանութիւնը» անվաւեր գործին արաբական քարգմանութիւնը, որ ուրիշ բան չէ երբ ոչ ամփոփում մը Պղոտինի իննեակներու Դ. 2. գիրքերուն եւ որուն հեղինակը Նոր-Պղատնակեան մըն է որ կրնար նոյնիման Պորփիր ըլլալ, քարգմանութիւնը կատարուած է 840-ի առեկները Սուրիոյ մէջ ապրող ֆրիստոնէայէ մը եւ որաշ չափով մը զգացուցաւ ֆրիստոնէական մտածման ազդեցութիւնը։ Արդ, Նոր-Պղատնակաւորութիւնը որ այնքան զօրութեամբ պիտի ներգործէ Արաբ մտածման վրայ, զուտ վիճակին մէջ եղած Նոր-Պղատնակաւորութիւն մը չէ, այլ առաւել կամ նուազ չափով ֆրիստոնէականացած Նոր-Պղատնակաւորութիւն մը։

Պէտք է գիտնալ որ Պղոտինի մօտ իմանալի իրականութեանց հանդէպ բոլոր խանդ մը կայ։ Այս մարդը, որ ըստ Պորփիրի, կը կարմրէր մարմին մը ունեցած ըլլալուն համար, կը ներկայանայ վարպետ մը հոգեւոր կեանքի։ Զգալի կեանքին կը նայի իբրեւ կոշտ եւ ստորին կեանք մը։ Ասիկա այն գլխաւոր բարիքը եղաւ գոր Օգոստինոս ստացաւ Պղոտինէն. ան հրաժարեցաւ նիւթապաշտութենէն ուր զինք մխրճած էին Մանիքեական վարդապետութիւնները։

Այժմ քերես մենք հաշուի կրնանք առնել այն տարաբանութիւնները որոնց կար-

ծեցինք բախիլ տարաբանութիւններ՝ որոնք աւելի երեւութական են քան թէ իրական։ Այս տարաբանութիւնները կը ներկայանային սա ձեւով. մինչդեռ Պղոտին չարի եւ նախախնամութեան վրայ կը դասակարգէ վարդապետութիւն մը, որուն կրօնական եւ բարոյական ներշնչումը շատ բարձր է, չարի եւ նախախնամութեան Օգոստինեան վարդապետութիւնը իրականութեան մէջ մակերեսային կերպով Պղոտինեան է։ Միւս կողմէ՝ հակառակ որ մըրստատէլ ամբողջական ձեւով ուրացած է յոյնէ ըստեղծագործութիւնը, ստեղծագործութեան թովմասական վարդապետութիւնը կարելի է համարել Արիստոտէլեան։ Օգոստինոս Պղոտինէն փոխ առնելով քաղաքի տարրեր՝ նուազ հոգ կ'ընէ հետեւի Պղոտինի, աւելի կը ջանայ գոհացնել ֆրիստոնէական մտածման պահանջները, այնպէս որ պահելով բոլորովին Նոր-Պղատնակեան ոգին, պայքարի մէջ կը մտնէ Նոր-Պղատնակեան չարի եւ նախախնամութեան տեսութեանց հետ։ Ընդհակառակն՝ ինչպէս Աֆոննացի կը ջանայ ցոյց տալ, ստեղծագործութեան յոյնէ ֆրիստոնէական վարդապետութիւնը ոչ միայն չի բախիլ Արիստոտէլի մօտ հակառակ թէգերու, այլ անոր տրամաբանական թէգերէն կը հետեւի։ Այսպէս՝ ուրեմն հակառակ երեւոյթներուն, Աֆոննացի աւելի Արիստոտէլեան է, քան թէ Օգոստինոս՝ Նոր-Պղատնակեան։ Բայց այս երկու պարագաներուն ալ, բացայայտ իրականութիւն է որ յունական մտածումը Օգոստինոսի եւ Աֆոննացիի կողմէ օգտագործուած է հաւատքի հետ ներդաշնակութեամբ. հաւատքը կրօնական իմաստասիրութեան մէջ նշմարտութեան չափանիշը եւ բարձրագոյն չափանիշն է։

Ը.

Հելլենականութեան խաբարում։ Պատմութիւնը պատասխանը կու տայ։ Օգոստինոսի ժամանակ ինչի՞ վերածուեցաւ Պղատնակեան խոր իմաստասիրութիւնը, չխօսելով Գնոստիկութեան մասին, որ Պղոտինով յանգեցաւ յունական դասա-

կան մտքին բաղադրվին ներհակ դուրսեան մը: Պղոտինով կարելի էր յայտնել հնդկական վարդապետութիւններ: Իր համաստեմծութիւնը ունէր սերմերը մոգութեան, դիցաւիմայութեան, մեռելահարցութեան եւ Յամփոթիսի ու Proclus-ի ոգեհարցութեան: Յունական բանապաշտութիւնը կործանած էր: Եկեղեցւոյ Հայրեր եւ Վարդապետներ յունական մտքի ժառանգութենէն հաւաքելով ինչ որ կարելի էր փրկել, անոր տուին տեւողութիւն մը:

Այսպէս է որ հաւատքը մարդկային բանականութեամբ դիզուած հարստութիւնները կը փրկէ, կը փրկէ նոյնիմէն բանականութիւնը: Հաւատքը բանականութիւնը կը պաշտպանէ նոյնիմէն բանականութեան դէմ, իր ծայրայեղ յաւակնութիւններուն դէմ, ինչպէս իմաստուն հեղինակութիւն մը կ'ապահովցնէ ազատութեան գործածութիւնը: Երկու անուններ՝ Օգոստինոս եւ Աբուլինացի կ'ամփոփեն հաւատքի դարաւոր այս բարիքը:

Անոնք որ կ'ամփոստան յունական մտածման «գուտ ձեւեր»ը, անիկա անպտուղ ցաւ մըն է, որ կը բախի կեանքի եւ պատմութեան բնական ընթացքին: Որովհետեւ, յունական մտածումը կենդանի մտածում մը եղաւ, եւ ինչ որ կ'ապրի՝ կը բարեշրջուի: Պղատոն Պղատոն է: Բայց իրո-

զապէս երէ ոչ իրաւապէս ան է նաեւ Speusippe եւ Xenocrates, Փիլոն եւ Վաղենտինաս, Hermogene եւ Մանէ, Պղոտին եւ Proclus: Նոյնպէս, Արիստոտէլ է. ան է նաեւ Aristoxene եւ Stration, Ավիսնա եւ Ավերբոէզ: Կարելի՞ է ըսել թէ Պղատոնի եւ Արիստոտէլի մտածումները խաբարուեցան՝ առաջինը յարաբերութեան մէջ մտնելով արեւելեան վարդապետութիւններու, երկրորդը՝ Նոր-Պղատոնական, հրէական եւ արաբական վարդապետութիւններու հետ: Ուրոշապէս: Բայց այս խաբարումը կար արդէն Պղատոնականութեան եւ Արիստոտէլականութեան տրամաբանութեան մէջ:

Ճշմարտութիւնը այս է որ Պղատոնականութիւնը եւ Արիստոտէլականութիւնը վերապրեցան եւ զարգացան քրիստոնէական մտածումէն ներս: Եթէ իրենք-իրենց ճրգւած ըլլային, անոնք նոյնիմէն անկարող պիտի ըլլային տեսչականելու այնքան ճշմարտութիւններ, զորս գտած էին, որովհետեւ անոնց կը պակսէր Աստուծոյ մասին կատարելապէս յստակ գաղափար մը եւ տիեզերքի ծագման մասին իմանալի բանաւոր վարդապետութիւն մը. իրենց մէջ կը կրէին անկայութեան սկզբունք մը: Ընդհակառակն՝ քրիստոնէական մտածման ներմուծուելով, անոնք ստացան անմահութեան արժէք մը:

Թրգմ. ՆԵՐՍԵՆՆ ՎՐԴ. ԲԱՊՈՒՃԵԱՆ

(Շար. 2 եւ վերջ)

REGIS JOLIVET